

Eljaröds kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2018-11-26

Omslagsbild: Eljaröd kyrka, flygfoto Lunds stift 2015.

Kyrkan från sydväst.

Eljaröds kyrka

Brösarp-Tranås församling, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads, Färs och Österlens kontrakt, Lunds stift, Eljaröds socken, fastighet Eljaröd 24:1, Tomelilla kommun, Skåne län och landskap

Kyrkomiljö

Eljaröds kyrkby ligger i Tomelilla kommun i sydöstra Skåne. Kring kyrkbyn består landskapet av backiga åker- och betesmarker medan delar av socknen utgörs av mer slutna skogsmarker. I socknens norra del meandrar Verkeån med bitvis dramatiska höjdskillnader som bland annat bildar Skånes högsta vattenfall vid Hallamölla. Området har varit bebott sedan långt tillbaka i förhistoriskt tid. Bland annat skvallrar flera domarringar, runda stensättningar, gravrösen och andra fornlämningar om bosättningar under såväl brons- som järnåldern. Äldsta skriftliga belägg för byn Eljaröd finns i ett dokument daterat 1309. Ortnamnets betydelse kan komma av förleden Elja-, kanske ett förnamn, och efterleden -röd som syftar på ett röjt område. Namnformen dateras till sen vikingatid eller tidig medeltid. Vid denna tid kan en fast bebyggelse i form av en gård eller en mindre grupp gårdar ha etablerats på platsen. Enligt skriftliga medeltida källor skall släkten Galen ha skrivit sig till Eljaröd. En möjlig sätesgård kan ha varit belägen inom Eljaröd 23, i byns sydöstra utkant, som i källor från 1600-talet kallas för Hovgården. Ätten Galen hade släktskap med Hvideätten som tillhörde Danmarks aristokrati med

stort inflytande både över landets kyrkliga och världsliga politik under 1100 och 1200-talen, den tid då den nuvarande kyrkan i byn uppfördes.

Före enskiftet i början av 1800-talet bestod byn av 21 gårdar som låg väl samlade i en klunga med kyrkan i dess södra del. De flesta av gårdarna låg under godsens Christinehov och Torup. Den nuvarande byn består av en välbevarad bykärna av gårdar och gatehus från framför allt 1800-talet och senare bebyggelse från 1900-talet utmed tillfartsvägarna. Kyrkan ligger mitt i byn omgiven av kyrkogården. Intill kyrkogårdens södra gräns ligger Eljaröds gamla skola från 1847 och längre i nordost ligger en senare skolbyggnad från 1917-18. Alldeles öster om gamla kyrkogården rinner Eljarödsbäcken och på andra sidan bäcken och gamla landsvägen ligger nya kyrkogården.

Kyrkobyggnad

Eljaröds kyrka som är helgad åt S:ta Gertrud är en av Skånes få medeltida tegelkyrkor. Tegel var ett ovanligt och mycket exklusivt material vid denna tid vilket tyder på att kyrkans byggherre måste ha varit en betydelsefull person med goda kontakter. Genom släkten Galen finns koppling till landets styrande maktelit. Enligt äldre berättelser ska kyrkan vara uppförd 1149 vilket inte är särskilt troligt då tegel började användas som byggnadsmaterial först vid 1100-talets slut i det medeltida Danmark. Ursprungliga fönsteröppningar utförda i spetsbågig gotisk stil samt dopfont och triumfkrucifix pekar i stället på en datering till 1200-talets första hälft eller kring 1250. En annan möjlighet är att tegelkyrkan ersatte en äldre kyrka, av trä eller sten, på platsen. En madonnaskulptur som tillhört Eljaröds kyrka dateras nämligen till 1100-talet, dvs före tegelkyrkan.

Tegelkyrkan uppfördes med långhus och ett lägre kor med rakt avslutad gavel mot öster. Långhuset hade spetsbågiga ingångar i norr och söder och högt sittande gotiska fönsteröppningar. Invändigt var kyrkans kor, och sannolikt även långhuset, valvslaget med kryssvalv. Uppmätningar av kyrkan utförda på 1800-talet av domkyrkoarkitekt C. G. Brunius visar att kyrkans ursprungliga västgavel har varit utförd med två rundbågsfönster, spetsbågsblinderingar i gavelspetsen och spetsbågslistverk. Murade socklar fanns också mot öster och väster.

Senare under medeltiden ersattes de ursprungliga valven i långhuset med nya kryssribbvalv på murade pilastrar. Spår av de äldre valven syns ännu på vinden ovan de senare valvkapporna. Från senmedeltiden kan kyrkan ha varit putsad invändigt och dekorerade med kalkmålningar. Fragment av målade växtslingor har påträffats på både valv och väggytor i kor och långhus. Under senmedeltiden uppfördes ett vapenhus framför sydportalen och ett torn i väster. Vapenhuset hade rundbågig portal och gavelröste med murade tinnar. Under sent 1500-tal eller tidigt 1600-tal tillverkades ett nytt altare med altaruppsats samt en ny predikstol till kyrkan. Vid denna tid hade möjligen Jochum Beck,

Kyrkan och gamla kyrkogården sett från öster. Långhuset och koret är ursprungliga delar medan strävpelare, sakristian och torn är senare.

dåvarande ägare till Andrarums bruk, visst inflytande över kyrkan. Ett gravkor byggdes åt familjen Beck under långhuset, täckt med ett kryssvalv. Det har spekulerats i om en gravhäll som återfunnits i långhusgolvet kan ha huggits för Jochum Beck. Gravhällen saknar inskription, vilket kanske kan förklaras med att Beck dog utfattig och inte hade råd att låta färdigställa gravhällen.

Tornet som var uppfört i marksten raserades delvis 1719 medan vapenhuset revs helt samma år. Tornets övre våningar ersattes av en låg lanterninpåbyggnad. Inflytandet från familjen Beck kvarstod under 1700-talet. År 1724 gifte sig Jochum Lave Beck, son till Jochum Beck, i kyrkan med Anna Maria Hansdotter Esbjörn. Paret bodde på Hovgården i Eljaröd. Till minnet av vigseln skänkte de en ny bänkinredning till kyrkan och predikstol, altare och altaruppsats renoverades. Bänkarna dekorerades av dekormålaren Torsten Wennerberg. Även läktarbröstningen bör vara från denna tid. Tornets övre del återuppfördes med tornspira 1870 efter ritning av arkitekt J. F. Åbom. Vid samma tid ska de nuvarande stora, rundbågiga fönstren ha tillkommit. Vid en okänd tidpunkt hade korets östra mur förstärkts med två strävpelare. Mellan dessa uppfördes 1875 en sakristia efter Åboms ritning.

De gamla bänkarna från 1700-talet ersattes 1896 av en ny bänkinredning i nygotik ritad av G. Lindgren. De gamla bänkarnas spegelfyllningar med målningar i rokoko återanvändes. År 1928 nytillverkades en orgel utan fasad åt Eljaröds kyrka. För att få plats med den nya orgeln byggdes läktaren om 1932. Läktarpelare och barriär återanvändades.

Kring mitten av 1900-talet gjordes utvändiga renoveringar då takpapp på trekantslist ersattes med rött, enkupigt taktegel, en del takstolar byggdes om, nya fönster tillverkades och grundförstärkning av långhusmurarna utfördes. I samband med renoveringen tillkom en putsad taklist utmed kyrkans gavelkrön som ersättning för vindskivor. Fönstren som ritades av domkyrkoarkitekt Eiler Graebe utfördes som kopplade bågar i ek med gult antikglas. Renoveringen omfattade även kyrkans interiör. Spricklagningar utfördes och dragstag drogs mellan ytterväggarna. I samband med spricklagningen upptäcktes medeltida målningar på väggar och valv. Av ekonomiska skäl togs kalkmålningarna inte fram. Predikstolen flyttades och fick nytt fundament. Elvärme och belysning installerades också i kyrkan vilket föranledde grävarbeten inne i kyrkan. Vid arbetena påträffades gravar och gravhällar. I koret påträffades ytterligare ett gravkor, förutom det Beckska, med fynd av sporrar och kistbeslag.

På 1970-talet och 2001 gjordes utvändiga renoveringar då fasader och tak sågs över. Vid den senare togs cementputs ner och ersattes med hydrauliskt kalkbruk, tornspirans plåt lagades och ny avvattning gjordes i titanzink. Den sockelmarkering som kyrkan haft vid åtminstone två tillfällen tidigare togs bort. En stor invändig renovering utfördes 2008 under ledning av Ponnert Arkitekter AB. Belysningen kompletterades och ett nytt vattenburet värmesystem installerades. I kyrkorummet rengjordes och renoverades, tak, väggar och inredning. Kalkmålningens fragment som blottades i korvalvet i samband med renoveringen undersöktes av konservator Herman Andersson före putslagningen. Målningens fragment tolkades stilmässigt höra till olika perioder från senmedeltiden, 1600-1700-tal och mitten av 1800-talet. Konserveringsåtgärder utfördes även på delar av kyrkans träinredning. På kyrkvinden byggdes en landgång, nya skåp för textilierna tillverkades och det friliggande bårhuset byggdes om till pannrum och personalrum med handikappanpassad toalett.

Exteriör

Kyrkans äldsta delar består av det medeltida långhuset med rakt avslutat kor samt senare tillbyggnader i form av västtorn och en rakt avslutad sakristia i öster. Koret är ovanligt högt och brett även om det är något mindre än långhuset i storlek. Östra korgaveln är förstärkt genom två strävpelare, med sluttande tegelavtäckning, på var sida om sakristian. Sakristians östra gavel är murad med trappsteg medan långhusets och korets östra gavlar saknar trappstegsmurning. Tornet, som också är sekundärt, är något smalare än långhuset och i höjd med andra våningsplan smalnar tornet av ytterligare till ett lågt mittkvadratisk torn vars östra mur är uppbyggd på långhusets västgavel. Tornets lägre sidopartier avslutas med sluttande takfall och trappstegsgavlar mot väster och öster.

Kyrkan har spritputsade och vitmålade fasader med slätputsade listverk samt omfattningar kring fönster och dörrar. Dekorativt utformade ankarjärn från olika perioder syns

Kyrkan från norr. En liten öppning under nordvästra långhusfönstret utgör ljusöppning till ett gravkor under långhusets goh.

på flera ställen i fasaderna. Uptill på långhus, kor och sakristia avslutas fasaderna av ett par utkragande skift längs långsidorna. På långhuset och koret verkar detta vara av vitmålade brädor. Långhus- och korgaveln mot öster, samt även strävpelarna mot norr och söder, markeras upptill av en putslist vilket tillkom kring 1900-talets mitt. Tornets lägre sidopartier har ett listverk av tre murskift och mittornets mursidor avslutas upptill av ett trappstegsliknande listverk. Både kor och långhus har relativt höga och spetsiga gavlar och är täckta med rött tegel liksom på sakristian. Torntaket är av rödmålad plåt och består av ett lägre, flackt pyramidformat tak och en hög mittspira med åtta takfall. Överst på spiran finns ett runt kopparklätt klot med ett krönkors i smide.

Några ursprungliga, medeltida muröppningar är inte synliga i kyrkans fasader. Kyrkans spetsbågiga syd- och nordportaler är igensatta sedan länge. Inne i kyrkorummet är två fönsteröppningar delvis bevarade i kyrkans ursprungliga västgavel. Två högt sittande fönsteröppningar har funnits till långhuset. De senare är numera igensatta från utsidan men delvis synliga från kyrkvinden, ovan valven. Enligt konsthistoriker Monica Rydbeck har fönsteröppningar även funnits i koret.

Kyrkans nuvarande ingångar består av huvudingången i tornets västra sida samt prästingången till sakristian. Västportalen består av en flersprångig rundbågsvälvd öppning med brunmålad, brädtäckt pardörr. Ingången till sakristian är väsentligt mindre men även den murad med rundbågsvalv. Fönsteröppningarna, liksom ljudöppningarna har ett enhetligt utförande med rundbågsvalv och tresprångiga omfattningar. Fönsterbå-

Valven har en stor betydelse för kyrkorummets karaktär. Inredningen är huvudsakligen från 1600 och 1700-talet med några få inventarier från medeltiden såsom triumfkrucifix, madonnaskulptur och dopfunt. Bänkinredningen är delvis ombyggd på 1800-talet i renässansstil med återanvändande av spegelfyllningar i rokokoko.

garna är av trä med mittpost och två tvärposter samt småspröjsade glastrutor och fönsterbänkar av kalksten. Ett rundfönster med stjärnformad spröjsning finns mot väster i tornets andra våningsplan. I samma våningshöjd finns också ett par runda blinderingar. Sakristian har ett litet fönster mot öster och i korets östra gavel finns en liten ursprunglig ljusöppning till vinden. Ljudluckorna är av brunmålat trä liksom ytterdörrarna. Under långhusets nordvästra fönster finns ett litet, lågt sittande kvadratisk ljusschakt ned till ett gravvalv under långhuset, där kistor ännu förvaras. Öppningen är försedd med galler.

Interiör

Vapenhuset i kyrkan utgörs av en entréhall i tornets nedre våningsplan med ingång genom den höga ytterdörren. Invändigt omfattas ytterdörren av en hög murnisch vilket gör att dörren uppfattas som högre. Entréhallen har golv av stora gravhällar av kalksten, putsade och vitmålade ytterväggar och brunmålat brädtak. Längs norra ytterväggen leder en trätrappa upp till tornets andra våningsplan. Under trappan finns en inbyggnad av mörkbrunt målade brädor med kammardörrar till el- och värmecentral. Ramen till en äldre tavla hänger i utrymmet som i övrigt har en enkel möblering av några bord och ett par stolar. I östra mursidan leder en rundbågsformad öppning med en träådrad pardörr med spegelfyllningar in till kyrkorummet. Ovanför dörren syns delar av de igensatta fönsteröppningarna i långhusets västgavel. Nedtill på samma sida har väggarna en sockel, en rest från långhusets exteriör innan tornet byggdes. Enligt äldre uppmättningsritningar har denna varit mer profilerad men har numera endast formen av ett enkelt utskjutande murliv med fasad ovankant.

Kyrkorummet täcks av två travéer med kryssvalv. Valven har en vid, flack form och ribborna har fyrkantig genomskärning som smalnar av mot valvanfangen/vederlagen. Gördel- och sköldbågarna är inte markerade med följdskift och har rundbågens form.

Bågarna och ribborna utgår från tresprångiga valvpelare med kragband i form av en rundad vulst. Både väggar och valv är putsade och vitmålade. Genom den tunna putsen syns murverkets tegelskift tydligt. Alla golv ligger på samma nivå i långhuset. Golvet i mittgången och i koret är lagt med gula åttkantiga tegelplattor med kvadratiska, svarta hörnstenar. Bänkarna står på ett brunbetsat trägolv. Under triumfbågen markerar en smal bård av kalksten långhusets övergång till koret.

Vid långhusets västra sida finns en låg läktare uppbyggt av brunmålade träpelare. Läktarens undertak är av vitmålade brädor och läktarbarriären består av ett ramverk av trä med rektangulära spegelfyllningar. Läktarbarriären är målad i ljust grågrönt med bruna lister och speglarna dekorerade med olika fantasifulla rocailler i gröna, gula och röda nyanser. Mot västra väggen leder en enkel brunmålade trätrappa med inbyggnad av vit brädpanel upp till läktaren. Uppe på läktaren är det lågt till tak under de flacka valven. I den västra gavelmuren, som numera vetter mot tornet, syns de inre mursmygarna till de två igensatta fönsteröppningarna. Den ena av öppningarna är ännu delvis öppen mot tornsidan genom en liten ventilöppning. Öppningarna har djupa skränande smygar.

Kyrkans bänkinredning upptar största delen av långhuset med undantag av en mindre yta längst i väster, under läktaren, och långhusets nordöstra hörn där en bänkrad tagits bort. Bänkarna är träådrade med rikt snidade gavlar i nyrenässans och speglar målade i rokokostil. Ytorna under läktaren står i princip omöblerade med undantag av utrymme för vaktmästarens plats. Det nordöstra hörnet av långhuset bildar en litet utrymme framför ett murat sidoaltare med en medeltida träskulptur av Maria och Jesusbarnet. På motsatta sidan av långhuset står predikstolen med baldakin, med trappuppgång från främsta bänkraden. Bänkkvarterens främre bänkskärmar står i gränsen till triumfbågen mellan kor och långhus. Över triumfbågen hänger ett litet triumfkrucifix av trä utfört i unggotisk stil.

Triumfbågen bildar en vid och låg rundbåge. Vederlagen består av listverk utförda med en vulst och ett utskjutande murskift överst. Koret täcks av ett högt tegelvalv med en annan karaktär än långhusvalven. Sköldbågarna, längs mursidorna, har svagt spetsbågig form och är slagna med ett vulstformat följdskift. Sköldbågarna har upplag från två valvpelare i vardera av korets hörn. Valvpelarna är kvadratiskt formade med tärningskapitäl. Mellan pelarna, i höjd med deras kapitäl, står en smal halvkolonn med markerad bas och kapitäl från vilket de runda valvribborna utgår. Under sköldbågarna mot norr och söder finns ett par murpelare med okänd funktion. Eventuellt har de murats upp som stöd för valvbågarna. I södra muren finns ett litet inmurat vitmålat värdeskåp som kan vara inmurat på platsen för ett medeltida sakramentskåp.

Mot korets östra vägg står kyrkans altare och altaruppsats från 1500-talet slut eller tidigt 1600-tal. Altaret och altaruppsatsen är utförda av trä i renässansstil med en sekundär

Långhuset sett mot väster. Läktaren har anor från 1700-talet men byggdes om 1932. Ovanför läktarbarriären syns de inre mursmygarna till två av kyrkan ursprungliga fönsteröppningar.

bemålning från 1700-talet i ljusa färger av marmorering med detaljer i rött, rosa och vitt. Altarplatsen skärmas av från övriga koret genom ett tresidigt altarskrank av trä målat i grå marmorering med ett knäfall framför. Golvet innanför altarskranket är av brädor och upphöjt ett steg. Altargolvet täcks av en matta broderad med tvistsöm. I korets norra del står kyrkans medeltida dopfunt av granit. Koret möbleras i övrigt av en kyrkbänk, ett ljustråd samt kororgel och elpiano.

I korets östra vägg leder en rundbågsöppning med en ålderdomlig kraftig plankdörr in till sakristian. Sakristians golv ligger lägre än koret och ett steg av kalksten leder ned till sakristians golvnivå. Golvet i sakristian är lagt med återbrukat material av rött murtegel, tegelplattor, en gravhäll av kalksten och stora kvadratiska kalkstensplattor. Hela södra väggen upptas av en fast vitmålad skåpsinredning. Ytterligare skåp står mot västra muren och i övrigt är sakristian möblerad med ett skrivbord. Väggarna är putsade och vitmålade och även innertaket är vitt. Mot öster finns ett fönster och en dörr ut till kyrkogården. Dörren har liknande utseende som kordörren.

Gravkoret under kyrkans långhus har ingång genom en lucka i bänkinredningens golv. En putsad trappa av storstenstegel leder ned till gravvalvet som är murat med slätputsade väggar och täck av ett kryssvalv. En ljusöppning finns mot norr.

Tornet har två övre våningsplan som nås från trappan i kyrkans entréhall. Andra våningen används till förvaring för avställda inventarier. Golvet är av brädor, väggarna putsade och vitmålade och innertaket består av övre våningens bjälklag och trägolv. I väster leder en smal rundbågig öppning in till långhusvinden. En enkel trätrappa leder

upp till klockvåningen. Liksom andra våningsplanet är väggarna i klockvåningen putsade och golvet av brädor. Klockvåningen upptas huvudsakligen av klockstolen av ek och fur, uppbyggd av tre rader försträvade stolpar. Klockstolen är byggd för att rymma två klockor men enbart en klocka finns. Tornspiran utgör ett vindsutrymme över klockvåningen.

Vindsutrymmena över valven till långhuset och koret är oinredda. Valven ligger oisolerade och tegelmurverket är oputsat. I gavelsidan mot tornet syns tydligt konturerna efter kyrkans äldsta gavelmurverk murat i munkförband, påbyggt med den senare tornmuren av tegel i renässansskift. Ingången från tornet utgör en sekundär murupptagning. I långhusets södra och norra mursidor avtecknas ett bågformat murliv som kan tillhöra en äldre valvkonstruktion. I ovankant av detta murverk syns också två spetsbågsformade mursmygarna tillhörande två av långhusets ursprungliga fönsteröppningar. Fönstersmygarna är belägna i östra valvtravéens norra och södra sidor. Valven över långhuset är murade i halvstens tjocklek och oisolerade med synliga överribbor. Taklaget över långhuset är delvis medeltida med återanvänt virke av ek och senare delar av fur. Takstolarna är uppbyggda av sparrar med stickbjälkar på två remstycken samt två nivåer hanband. Fem av takstolarna har också bindbjälkar. I varje takfall löper en sentida mittås under sparrarna med upplag från stolpar på bindbjälkarna. Ett undertak av spån är bevarat både i långhusets, korets och sakristians takfall. Ingång till korvinden är genom en ursprunglig öppning i östra långhusgaveln. Öppningen har tegelmurat, stickbågigt valv. Valven över koret är äldre än långhusvalven och dessa är högre till sin form och murade

Koret är raket avslutat mot öster utan absid. Valvet över koret är ursprungligt och uppbyggt på små kolonnetter ovanpå börnpelare. Kyrkans medeltida dopfunt är av granit.

med en stens tjocklek vilket också tillhör en äldre valvtradition. Taklaget över koret är liksom på långhuset delvis av fur och delvis av äldre återanvänt ekvirke. Återanvänt virke av ek ingår även i sakristians taklag som i övrigt är av fur och byggt under 1800-talet. Ingången till sakristians vind är genom en sekundär murupptagning i den ursprungliga korgaveln.

Inredning och inventarier

Altare

Kyrkans altare är tillverkat av trä vid 1500-talets slut eller tidigt 1600-tal. Altarbordet har rektangulär form med omålad altarskiva av furu. Framsidan, antemensalet har en dekor i renässansstil bestående av en rundbågsarkad med kannelerade pilastrar.

Altaruppsats

Altaruppsatsen är ett så kallat baldakinaltare av trä och är samtida med altaret. Altaruppsatsen består av ett bakstycke med sidovingar, en välvd blåmålad baldakin som bärs upp i framkant av fyra kolonner samt ett högt överstycke i två avsatser. Den nedre avsatsen är dekorerad med rundbågsarkad och skulpterade karyatider som bär upp en övre trekantsgavel med ett änglahuvud i tympanonfältet. Sidovingarna är dekorerade med bes-

lagsornament. Altaruppsatsen har en sekundär bemålning i ljust grå och grön marmorering och klarrött och grått på sidovingarna samt bland annat rosa toner, klarblått och rostrött i krönpartiet.

Altarring

Altarringen är femsidig och består av en sockel med stoppat knäfall samt ett gråmålat räcke av kontursågade brädor genombrutna av en hjärtdekor. Altarringen bör vara från 1800-talets andra hälft.

Predikstol

Predikstolen är från omkring 1600 och utförd av skulpterat trä, rikt utsmyckad i renässansdekor med beslagsornamentik och tidstypiska listverk. Predikstolskorgen har sexkantig form med fyra lodräta sidor och en karnissvängd undersida. I sidfälten avbildas evangelisterna inom rundbågsarkader med hörnkolonetter. Korgen har en sekundär bemålning i ljust grå och grön marmorering samt guld. Till korgen leder en trappa från 1956 med räcke av smidesjärn. Över predikstolen hänger en sexsidig baldakin bestående av ett listverk krönt av rödmålade sköldar med svarvade spetsar, kring en kassettdelad undersida.

Dopfun

Kyrkans dopfun

Bänkinredning

Kyrkan har en öppen bänkinredning från 1896 ritad av G Lindegren. Bänkarna är utformade i renässansstil och ekådrade i ljusbrun kulör. Gavelsidorna är försedda med bänkspeglar med målningsdekor i rokokostil i blått och rött mot en ljusgrå botten. Överst på gavlarna finns rikt skulpterade krön med voluter och svarvade knoppar. Bänkspeglarna bör vara återanvända från en äldre bänkinredning. På två av speglarna finns målade vapen med årtalen 1724 samt initialerna tillhörande Jochum Lave Beck och Anna Maria Hansdotter Esbjörn. Årtalet anger det år de gifte sig.

Orgel

I kyrkan finns numera endast en elorgel i koret sedan en läktarorgel avyttrats 2008.

Klockor

I klocktornet hänger en klocka gjuten 1795 av klockgjutare Mag. Kiellström i Malmö.

Övrigt

Flera medeltida träskulpturer finns bevarade från kyrkan. Kyrkans triumfkrucifix dateras av konsthistoriker Lena Liepe till 1200-talets mitt eller andra hälft. Bemålningen är sekundär. Krucifixet tillhör en övergångsstil mellan den romanska framställningen av den segrande Kristus och gotikens mer plågade och realistiska framställning. På historiska museet i Lund förvaras en madonnaskulptur och en snidad biskopsgestalt. Madonnan föreställer den tronande himladrottning i romansk tradition och dateras av Lena Liepe till 1100-talets slut, möjligen lokalt producerad. Biskopsfiguren är utförd i ungotisk stil omkring 1250, möjligen engelsk tillverkning och är samtida med ytterligare en madonnaskulptur som ännu förvaras i kyrkan. I kyrkan finns också en järnbeslagen offerstock av trä från 1700-talet och i entréhallen hänger ramen till en anslags- eller nummertavla från 1600-talet vilken går att stänga med luckor. Ramens över- och understycken är rikt dekorerade med målade växtslingor, snäckor och basunänglar samt en kungabild i medaljong.

Kyrkogård

Kyrkan ligger mitt på en medeltida kyrkogård och på andra sidan gamla landsvägssträckningen ligger en ny kyrkogårdsdel. Gamla kyrkogården har en oregelbunden form med bygatan i dess västra och sydvästra gräns, en bäck i öster samt gamla byskolan i söder. Kyrkogården ligger lite högre än omgivande mark och begränsas av en stödmur av kallmurad sten. Mot söder sluttar kyrkogården svagt och norrsidan och i öster är slutningen något kraftigare. Ett par ingångar finns till kyrkogården med grindstolpar av åttakantiga stenpelare och rikt utsirade smidesgrindar med voluter och spetsar. En större grind finns i väster samt en lite mindre grind i söder intill bygdegården. Grindpelarna avslutas av kors med vulutformade stöd av järnsmide. Ytterligare en ingång finns med en hög granittrappa upp från en liten parkering intill bårhuset utanför kyrkogårdens nordvästra hörn. En trädkrans finns med bland annat lönn och kastanj finns utmed väster och längs norra sidan. Huvudgångarna är singeltäckta medan kyrkogården i övrigt är grästäckt. Endast några få grusgravar finns kvar. Gravvårdarna har varierande ålder och står relativt glest i rader från norr till söder. Från kyrkogårdens östra sida leder en välvd stenbro över den lilla bäcken till landsvägen och nya kyrkogården.

Nya kyrkogården begränsas av en låg kallmur mot väster och ett trådstängsel med betongpelare längs övriga sidor. Ingången är mitt på västra sidan med en modern järngrind i murade kvadratiska stenpelare avtäckta med stenhällar och krönta av järnkors. Innanför begränsningarna finns en trädkrans. Kyrkogården är grästäckt i yttersidorna med en askgravlund i form av tre kvadratiska buxbomskvadrater i nordvästra delen. Kyrkogårdens östra del ligger något högre med en trappa upp från mittgången. En kallmurad stödmur samt en klippt måbärshäck begränsar den övre delen mot väster. I huvudgångens östra

sida står ett högt latinskt kors i trä. Kyrkogården är huvudsakligen grästäckt och gravvårdarna, som har genomgående låg höjd, står i raka rader från norr till söder.

Byggnader på kyrkogården

Utanför gamla kyrkogårdens nordvästra hörn ligger ett bårhus från 1961 ritat av Eiler Graebe och ombyggt till personalutrymme 2008 av Ponnert Arkitekter AB. Bårhuset är murat med spritputsade och vitmålade fasader, en sockel av maskinhuggen granit och sadeltak av rött enkupigt tegel. I den norra sidan finns en stor port med ett rakt avslutat dörrparti av teak och ett glasat fönsterparti med gallerliknande spröjsning i teak. Över porten finns årtalet 1961 angivet i metallsiffror på fasaden. Ett litet smalt fönster med träbåge och blyspröjsat tonat glas finns i södra sidan.

Karaktärisering

Eljaröds kyrka tillhör en grupp kyrkor som uppfördes i tegel under 1100-talets slut och 1200-talets början. Teglet var ett nytt och exklusivt material och sannolikt förbehållet personer tillhörande Danmarks samhällselit. Som första tegelkyrka i Skåne brukar räknas Gumlösa kyrka uppförd kring 1190. Kring samma tid eller strax därefter uppfördes ett antal kyrkor i nordöstra och sydvästra Skåne. Inte långt från Eljaröd ligger Långaröds kyrka som också räknas till en av Skånes äldsta tegelkyrkor. Eljaröds kyrka tros ha uppförts under 1200-talets första hälft. Ett stenkast från Eljaröd ligger Maglehem som brukar dateras till 1200-talets mitt. Några exakta dateringar har dock inte utförts, de baseras enbart på stilhistoriska jämförelser.

Eljaröds kyrka är uppförd i ungotisk stil med inslag av både rundbågiga och spetsbågiga element dvs övergångsstil mellan romanskt och gotiskt. Eljaröds kyrka skiljer sig också från flertalet romanska kyrkor genom det breda långhuset och koret samt de höga gav-larna. Exteriör utsmyckning i form av listverk, sockel och murblinderingar verkar ha varit fokuserat till kyrkans västgavel. Även östra gaveln kan ha varit försedd med fönsteröppningar som inte är synliga idag. Kyrkan saknade absid och var rakt avslutad liksom exempelvis även Gumlösa och Maglehems kyrkor. Influenserna till de rakt avslutade koren kom möjligen från cistercienserordens arkitektur.

Kyrkan är relativt välbevarad även om både interiör och exteriör bör ha varit oputsade till en början för att visa upp det exklusiva byggnadsmaterialet. Under medeltiden byggdes kyrkan till med västtorn och vapenhus. Strävpelare tillkom möjligen redan under senmedeltid. Under 1600-talet byggdes ett gravkor under långhuset. Kyrkan fick sin nuvarande skepnad under 1800-talet då tornet byggdes om, vapenhuset revs och sakristian tillkom. Sedan dess har endast mindre åtgärder utförts exteriört.

Även invändigt är kyrkan mycket välbevarad med medeltida valv både i kor och i långhus. Korvalvet är ursprungligt men även långhuset kan ha haft ursprungliga valv vilket bör

ha varit mycket exklusivt vid denna tid. Långhuset är relativt brett och valven fick därmed stor spännvidd och bör också ha varit högre än dagens valv. Det bevarade valvet i koret är ett helstensvalv och ovanligt för sin höga ålder och konstruktion. Från medeltiden finns också flera träskulpturer bevarade av vilka två ännu finns kvar i kyrkan. Den medeltida dopfunten är mästertligt huggen i granit vilket inte är lika vanligt förekommande som sandsten. Kyrkans medeltida karaktär förmedlas också genom de delvis bevarade fönsteröppningarna mot väster och fönsteröppningarna ovan valven. Till kyrkans medeltida värden hör också kyrkans takstolar där delar av ett gotiskt taklag ingår.

Förutom kyrkans medeltida delar utgör en inredning från 1500-talets slut till 1700-talets början en viktig del av kyrkans karaktär. Både läktare, bänkar, predikstol, altare och altarpuppsett tillkommer delvis under denna tidsperiod. Gravkoret som är från samma tid har ännu en funktion som gravplats. Golvet i kyrkan som har en stor inverkan på kyrkorummets tillhör 1800-talet. Mycket få förändringar har skett i kyrkorummets sedan 1800-talets stora ombyggnad då sakristia och torn byggdes. Kyrkorummets stora fönsteröppningar tillhör också denna period.

Kyrkan ligger i en mycket välbevarad och charmig bymiljö med ålderdomlig karaktär av låga gatuhus, gårdar och den gamla skolan alldeles intill kyrkogården. Kyrkogården ligger lite högre än övriga delar i byn. De låga stenmurarna, trädkransen och järngrindarna samt de gamla gravvårdarna på kyrkogården bidrar i hög grad till denna miljö. Ett viktigt element i byn, är Eljarödsbäcken som begränsar kyrkogården mot öster. Under tidig medeltid då byn etablerades kan den ha varit avgörande för människorna på platsen. Den nya kyrkogården på andra sidan bäcken har en mer modern karaktär av raka gravrader och låga gravstenar.

Att tänka på

- Kyrkan och kyrkogården ligger i en välbevarad bymiljö med ålderdomlig karaktär. Denna miljö är känslig för moderniseringar och förändringar.
- För att kyrkomiljön inte ska utarmas ska återlämnade gravvårdar bevaras på sina gravplatser. Detta är särskilt viktigt på gamla kyrkogården.
- Kyrkans äldsta delar är ett värdefullt exempel på en tidig tegelkyrka. Kyrkans medeltida karaktär och ursprungliga detaljer ska bevaras och vårdas med traditionella material och metoder.
- Invändigt har kyrkan en rik uppsättning äldre inventarier som samverkar för att ge kyrkorummets dess ålderdomliga karaktär. Flertalet inventarier är från 16- och 1700-talet. Flera medeltida inventarier finns också bevarade i kyrkan.
- Valven är en mycket viktig del av kyrkans interiör. Korvalvet är ursprungligt och har ovanligt hög ålder.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturmiljölagen 4 kap. Kyrkan och kyrkotomten ligger inom registrerad fornlämning Eljaröd 11:1. Fornlämningen avser Eljaröds gamla bytomt och skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Eljaröd ingår i Länsstyrelsens kulturmiljöprogram *Andrarum–Kristinehov–Eljaröd–Brösarp–Glimmeboda–Haväng–Vitemölla–Kivik–Vitaby*. Som motiv för bevarande anges att Eljaröd är representativ för det bebyggelsemönster som kom att prägla byarna sedan skiftesreformerna genomförts under 1800-talet. Viktiga inslag i miljön är vissa äldre byggnader och byns struktur.

Källor

Skånes konsthistoria för medeltiden. Brunius, C G. Lund 1850

Eljaröd kyrka, Antikvarisk kontrollrapport vid utvändig restaurering. Per Lundgren, Rapport 2001:38 Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne 2001.

Eljaröd kyrka, Invändig restaurering, konserveringsarbeten samt obyggnad av bårbus, Jörgen Kling, Antikvarisk kontrollrapport 2008: 019 Malmö Kulturmiljö.

Underhållsplan för Eljaröds kyrka, Ponnert Arkitekter AB 2009.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Internet:

Forskningsdatabas för Medeltida kyrkor i Skåne, Barbro Sundnér, Websida <https://snd.gu.se/sv/catalogue/study/snd0941>

Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök, Websida: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Kulturmiljöprogram för Skåne/ Länsstyrelsen i Skåne, Websida: <https://www.lansstyrelsen.se/skane/besok-och-upptack/kulturmiljoprogram/omraden/andrarum-kristinehov-eljarod-brosarp-glimmeboda-havang-vitemolla-kivik-vitaby.html>

Ortsrapport Eljaröd, Tomelilla kommun 2002, Kulturmiljöprogram framtaget av Regionmuseet Landsantikvarien i Skåne/ Websida: <https://www.tomelilla.se/bygga-bo-miljo/kommunens-planarbete/ovriga-planer-dokument/>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2018-04-19

Fältinventering: Kerstin Börjesson och Anna Rabow

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson och Anna Rabow

Granskning: Anna Rabow

Färdigställd: 2018-11-26

